

**ДО ПИТАННЯ ПРО МНОЖИННІСТЬ МОТИВАЦІЇ
СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ ПОХІДНИХ
НАЗВ ОДЯГУ І ВЗУТТЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ)**

**К ВОПРОСУ О МНОЖЕСТВЕННОСТИ МОТИВАЦИИ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА (НА
МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВОДНЫХ НАЗВАНИЙ ОДЕЖДЫ И ОБУВИ В
СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ)**

**THE ISSUE OF MULTIPLE MOTIVATION OF WORD-FORMING
STRUCTURE (BASED ON DERIVATIVE NAMES OF CLOTHES AND
SHOES IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE)**

Анотація

У статті розглянуто явище множинності мотивації словотвірної структури слів на позначення одягу і взуття в сучасній українській мові. Найпродуктивнішою аналізована мотивація виявляється в похідних з кількома словотвірними структурами, що становлять поєднання, з одного боку, непохідної іменникової основи, а з другого – похідної прикметникової основи з іменниковими суфіксами. Звернено увагу на конфіксальні утворення з подвійною мотивованістю.

Ключові слова: множинність мотивації словотвірної структури слова, номен, словотвірна семантика, спосіб словотворення.

Аннотация

В статье рассмотрено явление множественности мотивации словообразовательной структуры слов, обозначающих одежду и обувь в

современном украинском языке. Анализируемая мотивация является более продуктивной в производных с несколькими словообразовательными структурами, которые составляют сочетание, с одной стороны, непроизводной основы имени существительного, а с другой – производной основы имени прилагательного с суффиксами существительных. Обращено внимание на конфиксальные образования с двойной мотивированностью.

Ключевые слова: множественность мотивации словообразовательной структуры слова, номен, словообразовательная семантика, способ словообразования.

Summary

The article deals with the multiple motivation of derivative structure of words that denote clothes and shoes in modern Ukrainian language. The analyzed motivation is more productive in derivatives with several word-forming structures that on the one hand make up the combination with non-derivative noun stems, and on the other hand – combinations with derivative adjective stem with noun suffixes. The attention is also paid to the confixal derivations with double motivation. The ability to set repeated semantic and derivational relations to several different formants entails different word stem division and respectively the determination of different ways of word-formation (in result of adding suffixes of confixes). Regarding the derivative semantics of multi structured nomens the attention is also paid to the variety of word-forming meanings acquired by derivatives as a result of a combination of the suffixes with noun or adjective word stem. Such nomens have two word-forming pair and, accordingly, two types of word-forming meanings. The analysis has shown that polymotivated names appear in colloquial speech in general; however, loosing stylistic features, they acquire common language status. It was outlined that derivatives being one-structured were able to become multi structured because of the development of derivative semantics, which in its turn may be due to the interaction with the semantics of the other cognate words that have functioned in the language before.

Keywords: multiple motivation of word-forming structure, nomen,

derivative semantics, derivation.

Арсенал номенів української мови активно забезпечується через словотвір, який відображає процеси, що постійно відбуваються в мові. В українському мовознавстві словотвірна мотивованість тлумачиться як здатність слова виявляти внутрішню формально-сміслову організацію на основі його двоєдиної (основної та формальної) співвіднесеності, що відображає наявні в мові способ і засіб передавання словесної інформації [див. праці 3; 5; 9 тощо]. У процесі дослідження семантико-словотвірної структури певні труднощі становить явище множинності мотивації словотвірної структури слова (здатність похідних основ мати рівноправні структурні й семантичні зв'язки з двома й більшою кількістю твірних основ), оскільки можливість установити неодноразові семантико-словотвірні відношення з кількома твірними може спричинити (і спричиняє) формування різного членування слова. Питання множинності словотвірної мотивації похідних одиниць були предметом дослідження як українських (див. праці З. Каспришин [4], В. Топіхи [9]), так і зарубіжних мовознавців, проте чітко встановити межі множинної мотивації на матеріалі похідних як української, так і інших мов досі не вдалося. Саме це спонукало до проведення такого словотвірного аналізу на прикладі назв одягу і взуття, який дасть змогу встановити полімотивовані деривати. Звертаємо увагу на термінологічну неусталеність, яку засвідчують такі терміни, як «омонімія словотвірної форми слова» ([1; 2]), «множинність мотивації» ([10]), «множинність словотвірної структури слова» ([8]), «словотвірна омонімія» ([7]) тощо. Далі будемо використовувати найприйнятніший, на нашу думку, термін О. Тихонова «множинність словотвірної структури слова». Допускаємо використання синонімічного терміна «множинність словотвірної мотивації». Зауважмо, що наше розуміння терміна «множинність словотвірної структури слова» певною мірою відрізняється від інтерпретації О. Тихонова, який наголошував на здатності багатоструктурного похідного членуватися на різні

компоненти. Однак мовні факти засвідчують також випадки однакового членування в різних напрямках мотивації. Наприклад, подвійність мотивації не відбито в членуванні номена *теніска*, що формально й семантично мотивується іменником *теніс* і прикметником *тенісний* «призначений для гри в теніс». У разі мотивації прикметником спостерігаємо усікання твірної основи *тенісн-*. Безпосередні компоненти в кожному варіанті словотвірної структури є формально однаковими. Множинність словотвірної структури розуміємо як лінгвістичне явище в межах одного похідного слова, мотивованого кількома словами; відповідно номен поєднує певну кількість словотвірних структур. На наш погляд, несуттєвим є результат членування, тобто матеріально різними чи тотожними є безпосередні складники. У процесі дослідження встановлено, полімотивовані номени з'являються, як правило, у професійній або розмовній мові, утрачаючи ознаки стилістичної маркованості (семи, які характеризують номени як стилістично марковані – професійні, розмовні), стають загальноживаними. Серед суфіксальних номенів одягу і взуття залежно від частиномовної належності твірних слів виділяємо іменниково-прикметникову словотвірну мотивацію. Найпродуктивнішою аналізована мотивація виявляється в похідних з кількома словотвірними структурами, що становлять поєднання, з одного боку, непохідної іменникової основи, а з другого – похідної прикметникової основи з іменниковими суфіксами *-к-*, *-ник-*, *-ец-*, *-ак-/як-*. Стосовно словотвірної семантики багатоструктурних номенів слід звернути увагу на різноманітність словотвірних значень, набутих похідними назвами в результаті поєднання суфіксів з іменниковими й прикметниковими основами. Такі номени мають два словотвірних ланцюги (пари) і відповідно два словотвірних типи значень:

1. Словотвірне значення «одяг, взуття за названою твірною основою ознакою віднесеності» (у разі мотивації прикметником); словотвірне значення «одяг за віднесеністю до особи, названої твірною основою» (у разі мотивації іменником). Обидва шляхи мотивації є рівноправними,

природними, рівноактуальними. Похідні назви одягу і взуття з таким словотвірним значенням мають однакову членованість, при цьому прикметникові суфікси зазнають усікання (пор.: *матроска* – *матрос* і *матроска* – *матроський*, *гуцулка* – *гуцул* і *гуцулка* – *гуцульська* (*сорочка*)).

2. Переважна кількість подвійно мотивованих номенів одягу і взуття має словотвірне значення «одяг або взуття, призначення яких виражає твірна основа як ознаку» (у разі мотивації прикметником); словотвірне значення «одяг або взуття, призначені для того, що названо твірною основою» (у разі мотивації іменником). У частині похідних з такими словотвірними значеннями наявність кількох словотвірних структур виражається різними складниками. Наприклад, у слів з іменниково-прикметниковою дериваційною мотивацією (*кросівки*, *штурмівка* «куртка для штурму / штурмова куртка», *кісник* «стрічка для вплітання в косу / кісна стрічка», *клубник*, *клубняк* (мол. жарг.) «куртка, призначена для клубу / клубна куртка») залежно від напрямку похідності встановлюємо різну словотвірну структуру. У ході мотивації слова *кросівки* іменником *крос* (*кросівки* «спортивні черевки, призначені для кросу») дериват членується на *крос* - /iv/ -к-и; співвідношення номена з твірним прикметником *кросове* (взуття) підтверджується формально іншими компонентами – *кросів* -к-и. У разі мотивації іменником спостерігаємо структурні асемантичні нарощення (/iv/, /н/, /ен/) між твірною основою й іменниковим суфіксом, що є допоміжним засобом пристосування морфів. Засвідчено назви, у яких різницю словотвірних структур зовнішньо, матеріально не виражено, оскільки безпосередні компоненти в кожному варіанті словотвірної структури є формально однаковими. Зауважмо, що в разі мотивації прикметником відбувається усікання твірної основи. Наприклад, *футболка* («сорочка для гри в футбол; футбольна сорочка»), *бейсболка* («шапочка з козирком для гри в бейсбол; бейсбольна шапочка»); *плавки* («труси для плавання; плавальні труси») тощо.

3. Продуктивністю відзначаються номени зі словотвірними значеннями

«одяг, взуття за названою твірною основою ознакою виготовлення» (у разі мотивування прикметником) й «одяг, взуття за виготовленням з того, що названо твірною основою» (у разі мотивування іменником). Такі назви виникають в основному в розмовній мові; однак, утрачаючи стилістичне забарвлення, набувають загальномовного статусу. Аналіз свідчить, що подвійність мотивації може відбиватися й не відбиватися в членуванні. Так, багатоструктурні похідні (з множинністю мотивації) *брезентяк* «плащ з брезенту; брезентовий плащ», *каракулька* «шапка з каракулю; каракулева шапка; жіноча шуба з каракулю; каракулева шуба», *вельветки* «взуття з вельвету; вельветове взуття», *бархатка* «стрічка з бархату; бархатна стрічка» тощо мають однакову членованість (пор: *вельвет-к-а* ← вельвет, вельветовий, *оксамит-к-а* ← оксамит, оксамитова). Зауважмо, що в разі прикметникової мотивації відбувається усікання суфіксів. В інших випадках наявність кількох словотвірних структур виражається різними складниками: *вовнянка* (*вовн-/ян/-к-а* – «велика тепла хустка з вовни»; *вовнян-к-а* – «велика тепла вовняна хустка»); *брезентівки* (*брезент-/ів/-к-и* – «туфлі з брезенту (парусини)»; *брезентів-к-и* «брезентові (парусинові) туфлі»); *ватник* (*ват-ник* – «півпальто або куртка, стьобані на ваті», *ватн-ик* «ватяна куртка або півпальто»); *гумовці* (*гум-/ов/-(е)ц-і* – «короткі чоботи з гуми»; *гумов(е)ц-і* – «короткі гумові чоботи»). Аналізуючи семантико-словотвірні відношення між твірними словами й похідними від них назвами, у формальній структурі яких вичленовуємо конфікси, ми виявили значну групу номенів, кожен з яких формально мотивується одним, а семантично – іншим словом. Наприклад, *підоплічка* зі значенням «підкладка або вставка в сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини» семантично мотивується іменником *плече*, а формально – потенційно можливим прикметником *підоплічний*; номен *налокітник* «металева покриття, яке захищає лікті воїна від ушкодження» формально співвідноситься з потенційним словом *налокітний*, а семантично мотивується іменником *лікоть*. В українській дериватології проблема розходження формальної й семантичної мотивації не була

предметом спеціального розгляду, проте на наявність похідних слів із неоднозначною словотвірною структурою свого часу звернули увагу В. Горпинич, І. Ковалик, З. Сікорська, Б. Шарпило. Наприклад, З. Сікорська зауважує, що кількість таких слів постійно збільшується: «Необхідно аналізувати ці слова дуже уважно, виходячи з діалектичної єдності форми і змісту, ураховуючи співвідношення діахронії та синхронії, застосовуючи критерії найбільшої семантичної близькості між твірними й похідними словами» [6, с.36]. Можливість устанавлювати неодноразові семантико-словотвірні зв'язки з кількома твірними спричиняє різне членування основи, відповідно – виділення різних способів словотворення (суфіксального або конфіксального). Наприклад, дериват *нарукавник* «чохол, який надягають поверх рукава, для захисту від чого-небудь» співвідноситься з іменником *рукав* і прикметником *нарукавний*, подвійність мотивації номена зумовлює різне членування похідного (на – *рукав* –*ник* – ← *рукав*; *нарукавн* –*ик* ← *нарукавний*) і відповідно різні способи словотворення: суфіксальний і префіксально-суфіксальний. Подвійна, іменниково-прикметникова, мотивованість властива й іншим назвам одягу: *підколінник*, *безрукавка*, *налобник*, *начеревник*, *наспинник* тощо.

Отже, причиною множинної мотивації аналізованих дериватів є семантико-словотвірні зв'язки зі спільнокореневими іменниками й прикметниками, що відображаються в похідних назвах одягу і взуття. У таких і подібних випадках похідні назви одягу, виникаючи як одноструктурні, могли перетворитися на багатоструктурні внаслідок розвитку словотвірної семантики, що у свою чергу може зумовлюватися взаємодією із семантикою інших спільнокореневих слів, які до цього функціонували в мові. У перспективі важливо проаналізувати фразеологічність семантики похідних, установити причини семантичних нарощень.

Список літератури

1. Виноградов В.В. Вопросы современного русского словообразования /

В.В. Виноградов // Русский язык в школе. – 1951. – № 2. – С. 1-10.

2. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию / Г.О. Винокур // Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 419-443.

3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. пос. / В.О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.

4. Каспришин З.Е. Множественность словообразовательной мотивации в современном украинском языке: Автореф. дисс.... канд. филол. наук: 10.02.02 /З.Е. Каспришин; Ин-т языкознания им. А.А.Потебни АН УССР. – К., 1989. – 17 с.

5. Ковалик І.І. Вчення про словотвір: словотвірна характеристика слова / І.І. Ковалик. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1961. – Вип. 2. – 83 с.

6. Сікорська З.С. Словотвірна структура похідних слів з різною формально-семантичною співвідносністю / З.С. Сікорська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 3 – 46.

7. Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия / П.А. Соболева. – М.: Наука, 1980. – 294 с.

8. Тихонов А.Н. Множественность словообразовательной структуры слова в русском языке / А.Н. Тихонов // Русский язык в школе. – 1970. – № 4. – С. 79-89.

9. Топіха В.А. Множинність словотвірної мотивації дієслів у сучасній українській мові: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / В.А. Топіха; Ін-т української мови НАН України. – К., 1998. – 18 с.

10. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И.С. Улуханов. – М.: Наука, 1977. – 256 с.